

УДК 327:061(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.56.32>

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ І ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ І РОЗВИТОК ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Юрій Садовий

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті досліджується вплив європейської та євроатлантичної інтеграції на трансформацію і розвиток держав Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) після розпаду комуністичних режимів. Автор аналізує те, як процеси євроінтеграції, європеїзації і вступу в НАТО виступили каталізаторами політичних, соціальних, економічних й інституційних змін у регіоні. Дослідження демонструє той факт, що інтеграційні процеси в ЦСЄ мали комплексний характер та реалізовувалися через різні канали впливу: дипломатичну взаємодію, економічну підтримку, інституційну та військову допомогу, культурні обміни тощо. Особливу роль відіграли західні інвестори та міжнародні фінансові організації, що суттєво вплинули на перебіг реформ. Важливим аспектом євроінтеграції стало створення регіональних об'єднань, зокрема Вишеградської групи, яка втілила прагнення країн регіону до членства в ЄС і НАТО. Процес інтеграції характеризувався «асиметричною взаємозалежністю», де ЄС зберігав незалежність від країн-кандидатів, тоді як останні розглядали свій розвиток як невіддільний від європеїзації. У статті виділено пасивні та активні важелі впливу ЄС і НАТО на країни ЦСЄ. Так, пасивні виявлялися через «силу притягання» самого існування ЄС, тоді як активні представляли цілеспрямовану політику із чітко визначеними результатами. Механізми впливу базувалися на принципах асиметричної взаємозалежності, примусу через встановлення вимог, меритократії та логіки «більше за більше». Результати дослідження демонструють, що інтеграційні процеси призвели до глибинних трансформацій політичних та соціально-економічних систем країн ЦСЄ. Довготривалість і системність цих змін забезпечувалася чіткою обумовленістю з боку ЄС і НАТО, а перспектива членства стала потужним каталізатором демократичних перетворень у регіоні. У підсумку констатовано, що європейська та євроатлантична інтеграція відіграла головно позитивну роль в розвитку держав ЦСЄ.

Ключові слова: розвиток держав, інтеграція, європеїзація, євроатлантична інтеграція, європейська інтеграція, трансформація.

Вступ (постановка проблеми). Трансформація і розвиток держав Центральної та Східної Європи – Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Румунії, Словаччини, Словенії, Угорщини, Хорватії та Чехії – після розпаду комуністичних режимів й СРСР відбувались (десь зразу, а десь пізніше) в умовах інтенсивної євроінтеграції, європеїзації і навіть євроатлантичної інтеграції, які виступали одними з основних каталізаторів змін у регіоні. Попри певні національні відмінності спільна тенденція полягала в активному прагненні країн регіону до членства в Європейському Союзі (ЄС) та НАТО як механізму забезпечення демократичного розвитку, соціально-економічного зростання та зміцнення державного суверенітету. Водночас вплив передусім європейських і певною мірою євроатлантичних інститутів та міжнародних організацій значною мірою визначив хід та траєкторію реформ і модернізаційних процесів у Центральній та Східній Європі (ЦСЄ). Однак навіть досі залишається недостатньо дослідженим комплексний вплив інтеграційних процесів на

політико-інституційні і соціально-економічні аспекти розвитку держав цього регіону, а це власне й актуалізує запропоновану наукову розвідку.

Мета і завдання дослідження. Метою даного дослідження є аналіз впливу європеїзації, євроінтеграції і загалом євроатлантичної інтеграції на трансформаційні процеси та розвиток держав ЦСЄ у період посткомунізму (головно до моменту вступу в ЄС і НАТО). Основними дослідницькими завданнями стали: визначення ключових факторів, які сприяли успішному демократичному транзиту країн ЦСЄ; оцінка ролі зовнішньої підтримки, зокрема з боку ЄС, НАТО та США, у реалізації реформ; аналіз механізмів і важелів впливу євроінтеграційних процесів на політико-інституційні та соціально-економічні зміни в країнах регіону; вивчення досвіду країн регіону для його можливого застосування в інших державах, які прагнуть до демократизації та модернізації, зокрема в Україні на її шляху до ЄС.

Методи і методологія дослідження. У дослідженні застосовано комплексний підхід, що поєднує методи порівняльного аналізу, історичного аналізу і системного підходу. Порівняльний аналіз використано для зіставлення результатів євроінтеграції і євроатлантичної інтеграції в різних країнах регіону, зокрема у межах Вишеградської групи, Балтійських країн і Балканських країн. Історичний аналіз дозволив і допоміг простежити еволюцію процесів європеїзації в часі та визначити основні етапи інтеграційних змін. Врешті, системний підхід сприяв виявленню взаємозв'язків між внутрішніми реформами та зовнішніми стимулами, які впливали на розвиток країн ЦСЄ. Основним джерелом даних статті стали офіційні документи ЄС, наукові публікації та звіти міжнародних організацій, що висвітлюють процеси інтеграції, демократизації та модернізації в регіоні.

Результати дослідження. Існуючі дослідження демонструють взаємозв'язок між трансформацією посткомуністичних держав Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) та процесами їхньої європеїзації, євроінтеграції й транснаціоналізації [1, с. 81–85; 2, с. 579; 3, с. 85–87]. Ця тенденція особливо посилилась із середини 1990-х років, під час підготовки до вступу цих країн до ЄС і НАТО. Відповідно, за спостереженнями Р. Коллморгена [4; 5], концепція європеїзації стала ключовою для розуміння демократизації й модернізації регіону через призму євроінтеграції та євроатлантичної інтеграції. У доповнення, дослідники почали аналізувати як культурно-ідеологічні [6; 7], так і політико-економічні й інституційно-процедурні аспекти членства в ЄС [8]. Деякі інші теоретичні підходи – модернізаційний [9], інституційний [10; 11] та культурологічний [12; 13] – теж успішно інтегрувалися з концепцією європеїзації. Це дозволило відносно всебічно досліджувати формальні та неформальні аспекти трансформації за різними траєкторіями [14; 15]. Проте єдиної комплексної теорії трансформації регіону створено не було, а європеїзація залишається лиш одним з підходів, особливо з огляду на незавершеність перетворень у деяких країнах [4; 5].

Країни ЦСЄ в цілому демонструють успішний приклад демократичного транзиту, досягнувши статусу консолідованих чи напівконсолідованих демократій перед вступом в ЄС і НАТО [16, с. 118]. Цьому сприяли ефективне використання демократичних механізмів, вигідне геополітичне розташування та консенсус еліт щодо напрямку реформ. Після розпаду СРСР і Варшавського договору ці держави обрали шлях демократизації і євроінтеграції/євроатлантичної інтеграції, тим самим відмовившись від авторитарної моделі [17]. Як наслідок, опинившись між «Сходом» і «Заходом», вони отримали визначальну підтримку від західних країн, особливо ЄС і США [8]. Західна допомога зумовлювалася не лише прагненням стабілізувати регіон, а й стратегічними інтересами самих країн Заходу. Для ЄС це стало новим вектором зовнішньої політики, спрямованим на поширення демократії в Європі [18]. Євроінтеграція і європеїзація стали каталізаторами політичних

і соціально-економічних реформ у регіоні, визначивши як зовнішньополітичний курс, так і внутрішні орієнтири модернізації державних систем [19].

Примітно і те, що вплив міжнародної підтримки, особливо з боку ЄС і НАТО, на розвиток держав ЦСЄ мав подвійний характер. Зовнішня допомога не тільки стимулювала реформи, а й трансформувалася у внутрішню мету цих держав, які прагнули досягти європейських стандартів [20, с. 795–805]. Такий комплексний вплив євроінтеграції/євроатлантичної інтеграції і європеїзації на трансформацію регіону потребує детального вивчення. Особливо важливим залишається аналіз впливу інтеграції на політико-інституційний та соціально-економічний розвиток цих держав. Цей досвід може бути корисним для інших держав, зокрема України, що прагнуть демократизації і модернізації [21, с. 113–130]. Дослідження цих питань також допоможе з'ясувати, чи мала європеїзація винятково позитивний вплив на розвиток держав регіону, і чи спостерігався регрес після завершення євроінтеграції.

Тому вплив західних країн на трансформацію держав ЦСЄ був комплексним та реалізовувався через різні канали, маючи на меті не лише сприяння реформам, а й геополітичну переорієнтацію регіону [17]. При цьому, дипломатична взаємодія стала ключовим інструментом впливу. Активні контакти між урядами створили платформу для обміну досвідом та координації реформ, зокрема формуючи нові зовнішньополітичні орієнтири. Економічна підтримка через інвестиції і розширення торгівлі стимулювала модернізацію виробництва, створення нових робочих місць і підвищення конкурентоспроможності економік регіону [22, с. 17–34]. Своєю чергою, інституційна та військова допомога реалізовувалася через перспективи інтеграції до європейських і трансатлантичних структур, що стимулювало реформи державного управління й оборони [8]. Врешті, культурна підтримка через освітні проекти, громадські ініціативи та наукові обміни сприяла формуванню нового світогляду, подоланню ментальних бар'єрів комуністичного минулого й інтеграції до європейського культурного простору [5].

Важливо, що в трансформації держав ЦСЄ визначальну роль зіграли західні інвестори і міжнародні фінансові організації, суттєво впливаючи на перебіг реформ [16, с. 118]. Яскравим прикладом є Польща: протягом 1991–1994 років Паризький і Лондонський клуби кредиторів списали половину її зовнішнього боргу (47 млрд доларів). Додатково польська економіка отримала понад 50 млрд доларів інвестицій від французьких, німецьких й американських компаній [24]. З. Бжезінський влучно визначив роль ключових західних гравців, назвавши Німеччину головним інвестором для вступу Польщі в ЄС, а США – в НАТО [25, с. 70]. Хоча Польща й лідирувала в отриманні фінансової підтримки, інші країни регіону, особливо Угорщина і Чехія, теж були важливими реципієнтами західних інвестицій. На країни Вишеградської групи припадало близько 60 відсотків усіх фінансових вливань у посткомуністичну Європу [26, с. 9–10]. Така масштабна підтримка прискорила політичні і соціально-економічні трансформації в регіоні, сприяючи відходу від радянського впливу та інтеграції до західних структур.

Однак попри значний вплив зовнішніх факторів на трансформацію країн ЦСЄ, внутрішні процеси відіграли вирішальну роль. Хоча міжнародні організації (ООН, ОБСЄ, Рада Європи) та фінансові інституції (Світовий банк, МВФ, ЄБРР) сприяли формуванню нових систем у регіоні, саме внутрішньополітичні процеси визначили траєкторію розвитку цих держав [27, с. 55–57]. Ключовими факторами змін стали внутрішньополітичні дискусії та рішення щодо зовнішньополітичних орієнтацій. Концепція «повернення до Європи» та прагнення до членства в ЄС виступили потужними каталізаторами внутрішніх реформ [8]. Після краху СРСР і початкового періоду західного впливу саме євроінтеграція

та європеїзація стали головною метою політичного та соціально-економічного розвитку країн регіону, будучи рушієм всеохопних суспільних змін [18].

Також європеїзація країн ЦСЄ являла собою комплексний процес розвитку і трансформації, коли місцеві еліти активно адаптували західні моделі розвитку [19]. Внутрішні політичні дискусії щодо євроінтеграції сформували специфічний політичний контекст у кожній країні ЦСЄ, охоплюючи економічні, правові та культурні аспекти [17]. Врешті, підготовка до членства в ЄС і НАТО стимулювала масштабну модернізацію державних установ й інститутів, а також реформування судочинства і протидію корупції [28], що дуже суттєво вплинуло на управлінську культуру в регіоні [21]. Відтак синергія зовнішніх впливів і внутрішніх прагнень створила особливу модель посткомуністичної трансформації, яка досі впливає на розвиток країн регіону ЦСЄ [21]. Євроінтеграційні прагнення країн регіону після розпаду соціалістичного блоку були зумовлені не тільки бажанням приєднатися до ЄС, а й бажанням дистанціюватися від впливу колишнього СРСР та РФ через побоювання реставрації старих політичних систем [29]. Для досягнення цієї мети країни регіону створювали різноманітні міждержавні об'єднання як проміжні етапи на шляху до ЄС та НАТО, з-поміж яких зокрема: ЄБРР, PHARE, Квадрагонале, Центральноєвропейська ініціатива, Центральноєвропейська угода про вільну торгівлю, Рада держав Балтійського моря та особливо Вишеградська група [28].

Вишеградська група («Вишеградська четвірка»), яка створена Польщею, Словаччиною, Чехією та Угорщиною, втілила прагнення цих країн до членства в ЄС і НАТО чи не найбільшою мірою [30]. Попри відсутність чітких організаційних структур, об'єднання виконувало координаційну функцію головно для досягнення стратегічних цілей: узгодження зовнішньої політики, співпраці з європейськими інституціями, взаємодії у сфері безпеки, розвитку економічних зв'язків, захисту прав людини та національних меншин тощо [31]. Група виявилась прикладом колективного руху до євроінтеграції, демонструючи спільну стратегію регіону щодо переосмислення свого геополітичного становища [29]. Європеїзація країн Вишеградської групи мала подвійний ефект: з одного боку, адаптацію до стандартів ЄС і НАТО та, з іншого боку, зміцнення власного суверенітету після розпаду СРСР, що сприяло модернізації політичних і соціально-економічних систем й посиленню міжнародних позицій [32].

Становлення та розвиток європейської і євроатлантичної інтеграції у ЦСЄ постали взірцем масштабних регіональних перетворень, а відтак і соціального, економічного, політичного й інституційного розвитку держав регіону. Примітно, що ініціатива інтеграції до ЄС походила від самих країн регіону – а передусім від Польщі, Словаччини, Угорщини та Чехії, – а не від західноєвропейських держав [33, с. 131]. Саме в цьому особливу роль відіграла трансформація Вишеградської групи з формального об'єднання у дуже впливове регіональне утворення [34, с. 6]. Створена на початку 1990-х років, ця регіональна група стала символом можливості конструктивної співпраці між різними посткомуністичними країнами, що прагнули демократичного розвитку на тлі політичної і соціально-економічної нестабільності [35]. До того ж, Вишеградська група сприяла налагодженню діалогу між країнами цілої ЦСЄ та інституціями ЄС, що допомогло подолати «залізну завісу» у різних сферах. Синхронне або майже синхронне подання заявок на членство в ЄС (див. табл. 1) країнами групи засвідчило ефективність їхньої співпраці [36, с. 262–263]. Таким чином, «Вишеградська четвірка» постала каталізатором євроінтеграції і навіть євроатлантичної інтеграції спочатку для своїх країн-членів, а потім і для інших країн регіону ЦСЄ, створивши дієвий механізм внутрішньої трансформації відповідно до європейських стандартів, що допомогло сформулювати і реалізувати цілі політико-інституційного та соціально-економічного розвитку в контексті цієї інтеграції [37].

Таблиця 1
 Етапи європеїзації та євроінтеграційного і євроатлантичного розвитку держав ЦСЄ (1991–2013 рр.) [28; 38]

Держава	Дата підписання документів про асоціацію з ЄС	Дата подання заявки на вступ в ЄС	Дата початку переговорів про вступ в ЄС	Дата вступу в ЄС	Дата підписання програми «Партнерство заради миру»	Дата запрошення до вступу в НАТО	Дата вступу в НАТО
Болгарія	08.03.1993	16.12.1995	15.02.2000	01.01.2007	14.02.1994	21.11.2002	29.03.2004
Естонія	12.06.1995	28.11.1995	31.03.1998	01.05.2004	03.02.1994	21.11.2002	29.03.2004
Латвія	12.06.1995	13.10.1995	15.02.2000	01.05.2004	14.02.1994	21.11.2002	29.03.2004
Литва	12.06.1995	11.12.1995	15.02.2000	01.05.2004	27.01.1994	21.11.2002	29.03.2004
Польща	16.12.1991	08.04.1994	31.03.1998	01.05.2004	02.02.1994	08.07.1997	12.03.1999
Румунія	01.02.1993	22.06.1995	15.02.2000	01.01.2007	26.01.1994	21.11.2002	29.03.2004
Словаччина	04.10.1993	27.06.1995	15.02.2000	01.05.2004	09.02.1994	21.11.2002	29.03.2004
Словенія	10.06.1996	10.06.1996	31.03.1998	01.05.2004	30.03.1994	21.11.2002	29.03.2004
Угорщина	16.12.1991	01.04.1994	31.03.1998	01.05.2004	08.02.1994	08.07.1997	12.03.1999
Хорватія	29.10.2001	21.02.2003	03.10.2005	01.07.2013	25.05.2000	03.04.2008	01.04.2009
Чехія	04.10.1993	23.01.1996	31.03.1998	01.05.2004	10.03.1994	08.07.1997	12.03.1999

Загалом інтеграційний процес країн ЦСЄ типово характеризувався глибинним розумінням суті європейського і євроатлантичного об'єднання, а також усвідомленням безпрецедентності розширення ЄС та НАТО на Схід. Держави регіону розуміли, що ЄС – це комплексний проєкт, націлений на досягнення різнопланових цілей державного розвитку: від створення спільного ринку до формування та розвитку економічного і валютного союзу й реалізації спільної політики в різних сферах. Основною метою в цьому процесі постало забезпечення економічного зростання, соціального розвитку та зміцнення і консолідації демократії в країнах-членах [8]. Таке розуміння визначало напрямок реформ у країнах регіону та формувало їхні очікування щодо переваг і викликів майбутнього членства в ЄС і НАТО [18].

Разом з цим, розширення ЄС і НАТО на Схід було безпрецедентним кроком та процесом. На відміну від попередніх етапів, де велися переговори з двома-трьома країнами, після падіння комуністичних режимів ЄС і НАТО мали вести паралельні перемовини із численними новими незалежними державами [39]. Така ситуація створювала подвійний ефект: можливість швидкої інтеграції багатьох країн для посилення потенціалу ЄС і НАТО, але водночас вимагала небачених зусиль щодо координації процесу та розробки нових механізмів адаптації країн-кандидатів до чинних норм і стандартів ЄС та НАТО [40]. Країнам ЦСЄ довелося не тільки проводити внутрішні реформи, проте й брати активну участь у формуванні нових підходів до інтеграції, демонструючи готовність до членства і сприяючи розробці механізмів ефективного управління процесом розширення ЄС і НАТО [17]. Отже, розуміння країнами ЦСЄ як сутності ЄС і НАТО, так і масштабності їхнього східного розширення, визначило їхню євроінтеграційну стратегію та особливості взаємодії з ЄС і НАТО у передвступний період.

Примітно тут і те, що інтеграція країн ЦСЄ до ЄС і НАТО стала не тільки геополітичним процесом, а й потужним каталізатором внутрішніх змін, реформ і трансформацій. Перспектива членства відкрила для посткомуністичних держав передусім шлях до подолання «периферійного» статусу [41]. Обіцянка східного розширення ЄС і НАТО мала глибокий психологічний та політичний вплив на увесь регіон (і не лише), створивши амбітну мету трансформації з «периферії» в інтегровану частину добре розвинутої Європи [42]. Вступ передусім до ЄС та також до НАТО постав інноваційним і консолідуючим фактором, що дозволив сформувати спільне й очікуване бачення майбутнього розвитку держав регіону [43]. Унікальність інтеграційних механізмів полягала в добровільному прийнятті європейських або євроатлантичних норм як інструменту впливу на політичні та інституційні рамки розвитку країн регіону [44]. Це, разом із вимогами ЄС/НАТО, створило особливу модель розвитку, коли країни отримали не лише план реформ, а й ресурси для їхнього втілення і загалом для різних аспектів державного поступу [17]. Інтеграція сприяла зміцненню демократії, розвитку ринкової економіки та громадянського суспільства. Перспектива членства стабілізувала політичну ситуацію в регіоні, допомагаючи вирішувати конфлікти і посилюючи співпрацю [45].

«М'яка сила» ЄС та НАТО щодо країн ЦСЄ мала комплексний характер, включаючи пасивні та активні важелі впливу на їхній розвиток. Пасивні важелі проявлялися як "сила притягання" від самого існування ЄС [46]. Зокрема, можна та доцільно виділити такі основні пасивні важелі впливу як своєрідної «сили притягання», як: 1. Політико-економічні переваги членства в ЄС і НАТО: доступ до єдиного ринку, участь у прийнятті рішень, підвищення міжнародного престижу [8]; 2. Страх економічної ізоляції та втрати конкурентоспроможності внаслідок недопуску на ринок ЄС і НАТО [47]; 3. Прагнення належати до правового поля ЄС, що сприяло гармонізації національного законодавства із нормами

ЄС [48]; 4. Різниця у міжнародному ставленні до країн-членів і нечленів ЄС та НАТО [49]; 5. Перспектива отримання політичного, економічного та безпекового захисту від ЄС, але передусім НАТО [17]. Ці пасивні важелі впливу створювали сприятливе середовище для трансформацій і розвитку країн ЦСЄ [18], формуючи суспільний консенсус щодо євроінтеграції на тлі очікуваних реформ у різних сферах. Вони утворювали своєрідний «пул тяжіння» до європейської чи загалом євроатлантичної інтеграції, навіть без прямого тиску з боку ЄС і НАТО [50].

На противагу, активні важелі впливу ЄС і НАТО на країни ЦСЄ представляли собою цілеспрямовану політику із чітко визначеними результатами. Ключовими елементами цього впливу серед іншого були: 1. Розробка Копенгагенських критеріїв щодо політичних, економічних і правових аспектів; 2. Надання підтримки країнам-кандидатам на вступ у виконанні вимог [43]; 3. Систематичний моніторинг прогресу підготовки до вступу і самого вступу [18]; 4. Структурований переговорний процес [51] та формалізація умов вступу [52]. Механізми впливу базувалися на чотирьох основних принципах: асиметрична взаємозалежність (визнання економічно-політичної нерівності між кандидатами та ЄС і НАТО) [17]; примус через встановлення чітких вимог; меритократія в оцінюванні досягнень [53]; принцип «більше за більше», що передбачав додаткові переваги за кращі результати реформ [19]. Відтак процес євроінтеграції і євроатлантичної був структурований таким чином, щоб перспектива членства компенсувала витрати на складні реформи, тоді як їх невиконання могло призвести до суттєвих втрат [8]. Хоча модернізація в кожній країні регіону мала свої особливості (зокрема, повільніший темп у Болгарії, Румунії, Словаччині та пізніший старт у Хорватії), регіон все-таки об'єднувала спільна мета розбудови ліберальної демократії (принаймні в той час), що сприяло синхронізації реформ і взаємній підтримці [17].

Трансформаційні процеси у країнах ЦСЄ періоду євроінтеграції і європеїзації характеризувались свідомим прагненням до ліберально-демократичної моделі розвитку. Згідно з концепцією Д. Аджемоглу і Дж. Робінсона, траєкторія суспільного розвитку визначається політичними та соціально-економічними інститутами, які формують поведінкові моделі населення [54]. Інституційна структура створює систему стимулів, що спонукають громадян до конкретних дій [17]. При цьому, важливе значення має не лише формальне законодавство, а й практична реалізація інституційних механізмів [44]. Саме на початку 1990-х років у регіоні відбулася раціоналізація політичних і соціально-економічних інститутів [45], що підтверджує визначальну роль інституційної структури у виборі між розвитком чи занепадом суспільства [11].

Відкритість інститутів стала ключовою характеристикою країн регіону та ЄС і НАТО загалом, що визначалася рівнем їхньої доступності для суспільства. Євроінтеграція і європеїзація перетворилися на ідеологічну основу впровадження подібних інституційних моделей для покращення становища громадян. Подання заявок на членство в ЄС та НАТО активізувало вплив європейської спільноти та США. Країни регіону ЦСЄ демонстрували різну динаміку реформ: лідерами були Польща, Угорщина та Чехія, тоді як Словаччина відставала попри ранній старт [55]. Естонія, Латвія, Литва і Словенія згодом наздогнали першу групу, а Болгарія і Румунія приєдналися пізніше. Хорватія розпочала інтеграцію лише у 2001 році після зміни режиму Ф. Туджмана. Інструменти впливу ЄС, спочатку спрямовані на захист від невідготовлених країн-кандидатів, еволюціонували у механізми стимулювання змін [43]. Відтак євроінтеграційний процес став не лише шляхом розширення ЄС, але й каталізатором внутрішніх трансформацій у регіоні [17].

Разом із цим, євроінтеграційні процеси у країнах ЦСЄ характеризувалися «асиметричною взаємозалежністю»: ЄС зберігав незалежність від країн-кандидатів, тоді як

останні розглядали свій розвиток як невіддільний від європеїзації [56]. Успішність інтеграції визначалася впровадженням принципів меритократії та виконанням різних встановлених вимог [57]. Процес вступу поєднував елементи примусу з об'єктивними стандартами оцінювання готовності країн-кандидатів. Особливо важливою роль ЄС (і НАТО) була для країн без сформованої ліберальної опозиції, як-от Словаччина. Європейський вплив сприяв формуванню проєвропейських громадських рухів, що визначали політичний порядок денний. ЄС стимулював інституційні зміни трьома шляхами: створення платформи для співпраці опозиції, інформаційна підтримка для адаптації програм до вимог ЄС, а також допомога у впровадженні реформ [43]. Постійний моніторинг забезпечував реальне втілення задекларованих змін [17].

Після активного залучення до передвступного процесу навіть неліберальні політичні сили (партії, рухи і політики) у країнах ЦСЄ змушені були переглянути свої стратегії, що особливо помітно було на прикладі Болгарії, Угорщини та Чехії [17]. Політична конкуренція одночасно із прагненням до євроінтеграції сприяла формуванню консенсусу щодо реформ [58]. У передвиборчий період політичні сили усвідомлювали, що адаптація до вимог ЄС і НАТО забезпечить електоральну підтримку [17]. Примітно й те, що країни із неліберальними режимами (Болгарія, Румунія, Словаччина, Хорватія) часто отримували більше переваг від впливу ЄС, ніж держави з розвиненими демократичними традиціями [43]. Хід вступу вимагав впровадження довгострокових реформ, деякі з яких формувалися як середньо- та довгострокові проєкти [17]. Тим не менше, у країнах зі сильними внутрішніми факторами модернізації втручання ЄС могло зустрічати опір, тоді як держави зі слабкими внутрішніми стимулами легше сприймали зовнішній вплив [59; 60].

В цілому євроінтеграційні і європеїзаційні процеси у країнах ЦСЄ призвели до глибинних трансформацій і розвитку політичних та соціально-економічних систем. Довготривалість і системність цих змін забезпечувалася чіткою обумовленістю з боку ЄС і навіть НАТО, а прогрес залежав від впровадження відповідних реформ та законодавства. Поглиблення інтеграції спонукало уряди до передбачуваної політики, що було важливим сигналом для внутрішніх і зовнішніх акторів [43]. Наближення же до членства в ЄС та НАТО змінювало вплив різних суспільно-політичних груп, надаючи інтеграції не лише політичного, а соціально-економічного виміру. Відповідно, механізми ЄС, для прикладу, можна охарактеризувати як «перетворювальну» обумовленість через їх фундаментальний вплив на державні структури [60]. Трансформації відбувалися планово і системно [57], а перспектива членства стала потужним каталізатором демократичних змін у регіоні [17]. Досвід регіону демонструє ефективність комплексного підходу ЄС і НАТО, що поєднував чіткі вимоги зі стимулами та підтримкою.

Висновки. У результаті аналізу в статті підтверджено, що євроінтеграційні та євроатлантичні процеси в країнах Центральної та Східної Європи після розпаду комуністичних режимів постали визначальним фактором їхньої трансформації і розвитку. Ключову роль у цьому відіграла синергія зовнішніх впливів (передусім із боку ЄС і НАТО) та внутрішніх прагнень країн регіону до демократизації й модернізації. Особливе значення мала «м'яка сила» ЄС та НАТО, котра типово реалізовувалася через пасивні («сила притягання») та активні (цілеспрямована політика) важелі впливу. Визначальним каталізатором змін стала Вишеградська група й інші регіональні об'єднання, які втілювали прагнення країн регіону до членства в ЄС і НАТО та створили дієвий механізм внутрішньої трансформації відповідно до європейських стандартів. Процес євроінтеграції характеризувався «асиметричною взаємозалежністю», де ЄС зберігав незалежність від країн-кандидатів, тоді як останні розглядали свій розвиток як невіддільний від європеїзації. Успішність інтеграції визначалася

впровадженням принципів меритократії та виконанням встановлених вимог, що призвело до глибинних трансформацій політичних та соціально-економічних систем й інститутів у регіоні. Довготривалість і системність цих змін забезпечувалася обумовленістю з боку ЄС і НАТО, а перспектива членства стала потужним каталізатором демократичних перетворень, що врешті підтверджує ефективність комплексного підходу ЄС і НАТО, який поєднував чіткі вимоги зі стимулами та підтримкою.

Список використаної літератури

1. Beyer J. Transformationssteuerung als Governance-Problem // F. Bönker, J. Wielgohs. *Postsozialistische Transformation und europäische (Des-)Integration*. Marburg: Metropolis, 2008. S. 79–94.
2. Greskovits B. The postsocialist transformation in Central and Eastern Europe. *Brazilian Journal of Political Economy*. 2002. Vol. 22, No. 4. P. 579–593.
3. Wiesenthal H. Transformation and Integration als exceptionelles Projekt – eine akteurzentrierte Perspektive // Brunn M. *Transformation und Europäisierung. Zur (Inter-)Dependenz von postsozialistischem Wandel und Europäischer Integration*. Münster/Berlin Lit Verlag, 2010. S. 67–90.
4. Kollmorgen R. Theories of Postcommunist Transformation. Approaches, Debates, and Problems of Theory Building in the Second Decade of Research. *Studies of Transition States and Societies*. 2013. Vol. 5, No. 2. P. 88–105.
5. Kollmorgen R. Transformation theory and socio-economic change in Central and Eastern Europe. A conceptual framework. *Emecon*. 2010. No. 1.
6. Bönker F., Beichelt T., Wielgohs J. Kulturelle Determinanten postsozialistischer Gesellschaftsentwicklung. *Berliner Debatte Initial*. 2004. Vol. 15, No. 5/6. P. 4–12.
7. Müller K. “Europäisierung” – Zur kulturellen Codierung der postkommunistischen Transformation // F. Bönker, J. Wielgohs. *Postsozialistische Transformation und europäische (Des-)Integration*. Marburg: Metropolis, 2008. P. 121–142.
8. Schimmelfennig F., Sedelmeier U. *The Europeanization of Central and Eastern Europe*. Ithaca/London: Cornell University Press, 2005. 256 p.
9. Eisenstadt S. Multiple Modernities. *Daedalus*. 2000. Vol. 129, No. 1. P. 1–29.
10. Stark D., Bruszt L. *Postsocialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 300 p.
11. Ekiert G., Hanson S. *Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe. Assessing the Legacy of Communist Rule*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 375 p.
12. Kennedy M. *Cultural Formations of Postcommunism. Emancipation, Transition, Nation, and War*. Minneapolis/London: University of Minneapolis Press, 2002. 369 p.
13. Dryzek J., Holmes L. *Post-communist Democratization: Political Discourses across Thirteen Countries*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 300 p.
14. Kitschelt H., Mansfeldova Z., Markowski R., Tóka G. *Post-Communist Party Systems. Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 457 p.
15. Lane D., Myant M. *Varieties of Capitalism in Post-communist Countries*. Basingstoke/NY: Palgrave, 2007. 278 p.
16. Зеленько Г. Роль екзогенних факторів в процесах оновлення політичного класу в країнах Центрально-Східної Європи. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2009. Вип. 17. С. 117–127.
17. Vachudova M. *Europe undivided: democracy, leverage, and integration after communism*. Oxford: Oxford University Press, 2005. 341 p.

18. Grabbe H. *The EU's transformative power: Europeanization through conditionality in Central and Eastern Europe*. London: Palgrave Macmillan, 2006. 231 p.
19. Börzel T., Schimmelfennig F. Coming together or drifting apart? The EU's political integration capacity in Eastern Europe. *Journal of European Public Policy*. 2017. Vol. 24, No. 2. P. 278–296.
20. Epstein R., Sedelmeier U. Beyond conditionality: international institutions in Postcommunist Europe after enlargement. *Journal of European Public Policy*. 2008. Vol. 15, No. 6. P. 795–805.
21. Agh A. The core-periphery divide in the EU transformation crisis: Challenges to the Visegrad Four. *Yearbook of the Institute of East-Central Europe*. 2016. Vol. 14, No. 2. P. 113–130.
22. Epstein R. Overcoming “Economic Backwardness” in the European Union. *Journal of Common Market Studies*. 2014. Vol. 52, No. 1. P. 17–34.
23. Pérez-Solórzano Borragán N., Cini M. *European Union Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2013. 520 p.
24. Balcerowicz L. *Socialism, Capitalism, Transformation*. Budapest: Central European University Press, 1995. 377 p.
25. Бжезінський З. *Велика шахівниця: Американська перуїсть та її стратегічні імперативи*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.
26. Skubiszewski K. Czym jest polska racja stanu wobec aktualnych wyzwan politycznych, gospodarczych i społecznych. *Zbior dokumentow*. 1993. No. 1. S. 9–10.
27. Кравець Г. Посткомуністичні трансформації як новий тип процесу суспільно-політичних перетворень. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 53. С. 54–63.
28. Романюк А., Литвин В. Процес інтеграції країн Центральної і Східної Європи до Європейського Союзу та НАТО // *Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці XX – на початку XXI століть: колективна монографія* / за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана Токаря. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. С. 7–42.
29. Dangerfield M. V4: A new brand for Europe? Ten years of post-accession regional cooperation in Central Europe. *Poznan University of Economics Review*. 2014. Vol. 14, No. 4. P. 71–90.
30. Fawn R. The International Transformation and Re-regionalization of “Eastern Europe” // *Developments in Central and East European Politics* / eds: S. White, P. G. White, J. Batt. Duke University Press, 2013. P. 119–138.
31. Golembki F. The Visegrad Group. *The Polish Quarterly of International Affairs*. 1994. Vol. 2. P. 37–52.
32. Agh A. The European Union Strategy for the Danube Region as a vehicle for European Renewal // *Regional and International Cooperation in Central and Eastern Europe*. Routledge, 2016. P. 145–168.
33. Кіш Є. *Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції: монографія*. Ліра, 2008. 440 с.
34. Bukalska P. *Nowa Grupa Wyszehradzka w nowej Unii Europejskiej – szanse i mozliwosci rozwoju*. Warsaw, 2003. 49 p.
35. Dangerfield M. The Visegrad Group in the Expanded European Union: From Pre-Accession to Post-Accession Cooperation. *East European Politics and Societies*. 2008. Vol. 22, No. 3. P. 630–667.
36. Кіш Є. «Європейська карта» країн Вишеградської четвірки: історія розвитку і формат співробітництва. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Сер.: Історичні науки*. 2012. № 3(33). С. 259–264.

37. Fawn R. External assessments of Visegrad since its international recognition: Success, failure and in between. *International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs*. 2018. Vol. 27, No. 1–2. P. 63–79.
38. Романюк А., Литвин В., Панчак-Бялоблоцька Н. *Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз: монографія*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2014. 462 с.
39. Буряк П., Гупало О. *Європейська інтеграція і глобальні проблеми сучасності*. Хай-Тек Прес, 2008. 352 с.
40. Sjursen H. Why expand? The question of legitimacy and justification in the EU's enlargement policy. *Journal of Common Market Studies*. 2002. Vol. 40, No. 3. P. 491–513.
41. Каганов Ю. Центрально-Східна Європа як історичний регіон: зміст та еволюція концепції. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. 2005. Вип. 19. С. 333–341.
42. Посельський В. Розширений союз та розширена Європа: спроба системного аналізу європейської периферії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Журналістика*. 2005. Вип. 13. С. 22–35.
43. Schimmelfennig F., Sedelmeier U. Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe. *Journal of European Public Policy*. 2004. Vol. 11, No. 4. P. 661–679.
44. Börzel T., Risse T. Conceptualizing the Domestic Impact of Europe // *The Politics of Europeanization* / ed. K. Featherstone, C. Radaelli. Oxford University Press, 2003. P. 57–80.
45. Pridham G. *Designing Democracy: EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe*. Palgrave Macmillan, 2005. 264 p.
46. Nye J. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. Public Affairs, 2004. 208 p.
47. Baldwin R., Francois J., Portes R. The costs and benefits of eastern enlargement: The impact on the EU and central Europe. *Economic Policy*. 1997. Vol. 12, No. 24. P. 125–176.
48. Sadurski W. Accession's Democracy Dividend: The Impact of the EU Enlargement upon Democracy in the New Member States of Central and Eastern Europe. *European Law Journal*. 2004. Vol. 10, No. 4. P. 371–401.
49. Schimmelfennig F. The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union. *International Organization*. 2001. Vol. 55, No. 1. P. 47–80.
50. Börzel T., Risse T. From Europeanisation to Diffusion: Introduction. *West European Politics*. 2012. Vol. 35, No. 1. P. 1–19.
51. Avery G., Cameron F. *The Enlargement of the European Union*. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1998.
52. Hillion C. The Copenhagen Criteria and their Progeny // *EU Enlargement: A Legal Approach* / ed. C. Hillion. Hart Publishing, 2004. P. 1–22.
53. Sedelmeier U. Europeanisation in new member and candidate states. *Living Reviews in European Governance*. 2011. Vol. 6, No. 1. P. 1–52.
54. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. *Чому нації занепадають: походження влади, багатства та бідності*. Київ: Наш формат, 2012. 440 с.
55. Henderson K. The Slovak Republic: explaining defects in democracy. *Democratization*. 2004. Vol. 11, No. 5. P. 133–155.
56. Moravcsik A., Vachudova M. National Interests, State Power, and EU Enlargement. *East European Politics and Societies*. 2003. Vol. 17, No. 1. P. 42–57.
57. Grabbe H. European Union Conditionality and the Acquis Communautaire. *International Political Science Review*. 2002. Vol. 23, No. 3. P. 249–268.

58. Haughton T. When Does the EU Make a Difference? Conditionality and the Accession Process in Central and Eastern Europe. *Political Studies Review*. 2007. Vol. 5, No. 2. P. 233–246.
59. Hughes J., Sasse G., Gordon C. *Europeanization and Regionalization in the EU's Enlargement to Central and Eastern Europe: The Myth of Conditionality*. London: Palgrave Macmillan, 2004. 231 p.
60. Białobłocka S. Eurointegration and Europeanization as innovative goals of political and socio-economic development of the Visegrad Countries: Features and stages of implementation. *Studium Europy Środkowej i Wschodniej*. 2017. № 8. P. 203–217.

THE IMPACT OF EUROPEAN INTEGRATION ON THE TRANSFORMATION AND DEVELOPMENT OF CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES

Yuriy Sadoviy

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science,
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The article assesses the impact of European and Euro-Atlantic integration on the growth and expansion of Central and Eastern European (CEE) countries in the context of the dissolution of communist governments. The author evaluates the impact of European integration, Europeanization, and NATO membership on political, social, economic, and institutional change in the region. The study demonstrates that the integration processes in CEE were complex and conducted through a variety of channels, including diplomatic collaboration, economic assistance, institutional and military aid, cultural exchanges, and more. Western investors and international financial organizations played a crucial role in influencing the course of reforms. A significant aspect of European integration was the establishment of regional associations, notably the Visegrad Group, which reflected the countries in the region's desire to join the EU and NATO. The integration process was defined by an "asymmetric interdependence", whereby the EU maintained its autonomy from the candidate countries, while the latter viewed their development as inextricably linked to Europeanization. The article identifies and differentiates between the passive and active levers of influence of the EU and NATO on CEE countries. The passive influence was evident in the "force of attraction" exerted by the EU's very existence, while the active influence was a targeted policy with clearly defined objectives. The mechanisms of influence were based on the principles of asymmetric interdependence, coercion through the establishment of requirements, meritocracy, and the logic of "more for more". The results of the study demonstrate that integration processes have led to profound transformations of the political and socio-economic systems of CEE countries. These changes have been durable and systemic, due in part to clear conditionality on the part of the EU and NATO. Furthermore, the prospect of membership has become a powerful catalyst for democratic transformation in the region. In conclusion, it can be stated that European and Euro-Atlantic integration has played a majorly positive role in the development of CEE countries.

Key words: development of states, integration, Europeanization, Euro-Atlantic integration, European integration, transformation.